

Väljavõte Sõjavägede Staabi 1. osakonna ülema kolonelleitnant Alfred Lutsu mälestustest

[---] 17/18. septembril pärast keskööd helises minu korteris telefon. Helistaja oli Ülemjuhataja adjutant, kes teatas, et interneeritud Poola allveelaev on põgenemas ja et Ülemjuhataja on andnud Merekindluse ülemale käsu avada allveelaevale tuli. Ühtlasi teatas adjutant Ülemjuhataja ülesandel, et minul pole vaja staapi ilmuda, kuna praegu seoses allveelaeva põgenemisega operatiivosakonnale korraldusi ei ole. Samal ajal oli merelt kuulda tumedaid suurtükipauke. Need kostsid Merekindlusest, kust oli avatud tuli põgenevale Poola allveelaevale. Lähema informatsiooni saamiseks võtsin telefoniühenduse Merekindluse ülema kolonel K. Freimaniga, kes seletas, et Aegnalt ja Naissaarelt oli märgatud põgenevat Poola allveelaeva sõitmas vee peal. Esimeste laskude järele, mis tulistati allveelaeva ette, oli laev peatunud. Merekindluses oldi arvamisel, et allveelaev on loobunud põgenemiskatses ja tuld enam ei avatud. Mõni hetk hiljem märgati, et allveelaev sukeldub. Merekindlus avas uuesti tule, kuid allveelaev kadus kiirelt vee alla. [---]

Poola allveelaeva põgenemise asjus toimetati kohe juurdlus ja süüdi leiti olevat Merejõudude juhataja mereväekapten V. Mere ja Merejõudude staabi ülem mereväekapten R. Linnuste. Mõlemad ohvitserid tagandati ametist ja vabastati sõjaväeteenistusest.

Interneeritud Poola allveelaeva põgenemine kutsus esile terava kriitika. Interneerimisega tegelevaid ametiisikuid süüdistati isegi põgenemisele kaasaaitamises. Juurdlusest ei selgunud, et allveelaeva põgenemisele oleks meie poolt otseselt kaasa aidatud. Kui meil Eestis tol ajal räägiti sellest, et allveelaeva põgenemisele aitas kaasa Eesti–Poola sõprus, siis oli selles omajagu tõtt. Poola suhtus Eestisse sõbralikult ja meie rahvas väljendas suurt kaastunnet kallaletungi ohvriks langenud Poola rahvale. Ka merejõudude juhatus oma ülesande täitmisel ei tahtnud oma relvakaaslaste Poola mereväelastega karmilt käituda. Kui poolakad palusid laupäeval luba saunaminekuks ja seejärel veelkord laevas ööbimiseks, oli Merejõudude juhatusel inimlikult raske palvet tagasi lükata.

Merejõudude juhatusel poolt korraldatud interneeritud allveelaeva valve kahe valvepostiga ei vastanud olukorra nõudeile. See oli küllaldane vaid eeldusel, et meeskond on allveelaevalt eemaldatud. Kaks valveposti ei suuda takistada mehitatud allveelaeva põgenemist, kui teisi põgenemist takistavaid abinõusid tarvitusele ei võeta. Üheks selliseks oli kütteõli laevast väljapumpamine, kuid see jäi Merejõudude juhatusel teostamata. Meil oli levinud arvamine, et poolakad tulid meile vabatahtlikult, et neil on meie juures hea olla, et neil pole mingit põhjust meilt põgenemiseks. Seetõttu ei pööratud nende valvamisele vajalikku tähelepanu. On võimalik, et poolakad ka algul nii mõtlesid. Kuid hiljem kerkis esile uus tegur, mis muutis kogu olukorra. Nimelt 17. septembri varahommikul sai teatavaks, et N. Liit on tunginud kallale Poolale. Kui Poola allveelaeva meeskond tol ajal uut ohtu N. Liidu poolt ehk ei taibanud, teadsid seda Poola ja Inglise saatkonnad Tallinnas. Mõlemail oli ühendus allveelaeva meeskonnaga ja sealtpoolt tuli meeskonnale ka vastav informatsioon ja peab arvama – ka soovitus, põgeneda Inglismaale. Pühapäev, 17. september oli põgenemiseks sobiv aeg. Allveelaeva desarmeerimise töö seisis ja poolakad võisid segamatult teostada põgenemise ettevalmistusi. [---]

„Orzeli” edaspidisest tegevusest on teada, et ta Tallinnast võttis suuna Gotlandile, kus mõlemad eesti valvesõdurid laevast kummipaadis maale saadeti. Pärast paarinädalast viibimist Läänemeres riskeris ta läbibistada sakslaste poolt mineeritud ja valvatud Öresundi ja jõudis Inglismaale. Seal on ta tegutsenud koos Inglise mereväega ja hiljem hukkunud. [---] Septembri teisel poolel, seoses interneeritud Poola allveelaeva põgenemisega Tallinnast ja seejärel N. Liidu järsu propagandaofensiiviga Eesti vastu, halvenes olukord veelgi. Selles situatsioonis pidas Ülemjuhataja vajalikuks võtta kontakti meie liitlase Läti armee juhatusega. See oli 20. septembri hommikul, kui sain Sõjavägede staabi ülemalt korralduse olla valmis

koos Ülemjuhatajaga sõiduks kohtama lätlastega. Kaasa kästi võtta meie operatiivne koostöökava Läti armeega. Ülemjuhataja poolt oli lätlastele tehtud ettepanek kohata Valgas, kus meie Läti sõjaväe juhtkonnaga olime kohanud ka korduvalt varem riigikaitselise koostöö läbirääkimistel, ühistel kaardiharjutustel jne. Kuid seekord jäi kohtamine Läti sõjaväe juhtidega ära. Nagu mulle Sõjavägede staabi ülem ütles, olevat lätlased teatanud, et kohtamine eestlastega ei ole ajapuudusel praegu võimalik.

Lätlaste ajapuudus ei saanud muidugi mitte olla Eesti Sõjavägede Ülemjuhatajaga kohtamise äraütlemise põhjuseks, see oli vaid ettekääne, sest meie oleks võinud ka Riiga sõita, kui lätlastel oli vähe aega Valka tulekuks. Mõeldav on, et lätlasi häiris Poola allveelaeva põgenemine Tallinnast mõni päev varem ja sellele järgnev Moskva propagandaofensiiv Eesti vastu. Meile staabis mõjus lätlaste käitumine rusuvalt ja manas hetkeks esile meie ajaloolise mineviku nendega. Vabadussõja ajal tõttasime Lätimaale ja Riiga lätlastele appi kui nad meie abi vajasisid. Nüüd ei tahtnud nad meiega isegi mitte rääkida. 20. septembril oli meile selge, et olime jäänud oma muredega üksi ning vaatamata liidulepingule Lätiga, tuli edaspidi loota ainult oma jõule. Üheks otseseks järelduseks oli, et meie mobiliseeritavate vägede koondamiskavas tuli lõunarinde paremal tiival ette võtta mõningaid ümberkorraldusi. [---]

Alfred Luts. Heitluste keerises, 1. Stockholm, 1975, lk. 81–90.